

СИСТЕМОФОРМИРАЩИ ФУНКЦИИ НА ЖИЗНЕНИТЕ ДЕЙНОСТИ: В ТЪРСЕНЕ НА АВТЕНТИЧНИ РЕШЕНИЯ

Предмет на изследване са природата и механизмът за осъществяване на системоформиращите функции (икономизиране, социализиране и организиране) на жизнената дейност в контекста на икономическата цивилизация. Те са обобщени на основата на главното в сферното (икономическа, социална и организационна сфера) и междусферното жизнено пространство - генетични и социативни. Доказано е мястото и ролята на социалния фермент (науката) като енергетично ядро на ускорения стопански подем. Икономизирането и социализирането са анализирани в ракурса на целепологането последователно в институциите, социалната и икономическата сфера. Отделено е и внимание на особеностите на икономизирането в публичнопреобразователния процес - причиняване на стоково-паричните отношения; единичното в публичната пазарна система и пазарните дефекти на икономическата организация на публичния сектор.

JEL: A12; A13; H83

Жизнената дейност изразява социалната активност на обществото и индивида по създаването на необходимите условия за тяхното съществуване. Тази активност намира различни форми на проявление - обществено производство (класически и публичнопреобразователен процес), управление, политика, свободно време, религия и др.

Постановка на въпроса

Зрелостта на развитието на обществото се идентифицира чрез редица индикатори, които характеризират основните черти на функциониращия цивилизационен модел. Той изразява в синтезиран вид едновременното развитие на природата, обществото и човека в тяхната цялостност. Обособяват се две координати на цивилизационното състояние: *разумност и ефективност (постигани чрез природна и социална целесъобразност в поведението)* и *справедливост (постигана чрез добронамереност, равенство с другите, правилност и оправданост в действията на социалните субекти)*. Първата координата се свързва със *социоприродността и резултатността на обществената система*, а втората - с *главното в ценностните норми на нейното функциониране*. По тези две страни обобщено се съди за качеството на обществено-икономическата формация, зрелостта на нейната жизнена дейност, главното в цивилизационния ѝ фактор.¹ Така изградена цивилизационната архитектурна предпоставя

¹ Вж. оригинални пространствени решения по въпроса за цивилизационния модел във: *Филипов, Д.* Социална икономия. Икономическа теория на живота. Книга първа "Икономически

основния социален въпрос - *смисълът на живота и целите на прогреса* като ядро и в същото време съединяваща тъкан между елементите на жизнената дейност, които ще осигурят нормалното съществуване на обществото в зависимост от етапа на зрялост, на който то се намира.

Последното би се осъществявало безпрепятствено само при наличието на органичен синтез между *икономическата и социалната дейност* и тяхната симетрия към природата, от една страна, и подредеността на тези процеси чрез съзнателната и целенасочена дейност на обществото и неговите членове - от друга. В същото време границите между ingredientите на системата - *икономически, социални и надстроечни (политически, управленски)*, са размити. Икономическите и социалните елементи си взаимодействат и присъстват по неизбежност в неадекватни на своето съдържание сфери като *превърнато отношение*, някакво странично "ехо", което не може да не се "чуе" и да не се държи сметка за него.² Това са специфични *социативи*, които носят белезите на своята гenna същност и модифицират жизнените дейности. Налице е дифузия на отношенията, замяна на преките връзки между хората със скрити отношения (парични, нормативни, вещни и др.).

Целта тук е да се направи опит за обобщаване на главното в системоформиращите функции на жизнената дейност: икономизиране, социализиране и организиране. Предмет на изследване са природата и начинът на действие на тези функции и особеностите на основните от тях (икономизиране и социализиране) в социалното (публично-образователното) пространство.

Даваме си сметка за фундаменталността на приетото предметно изследователско поле и невъзможността анализът да се задълбочи пространствено (историчност, теория, практика, критичност, прогностичност и др.), поради което написаното трябва да се разглежда като тезиси за размисъл и бъдещи проучвания. Опорният пункт на разработката се отнася до определянето от потребностите на глобалните сфери на жизнените дейности и тяхното регулиране (анатомия и физиология, режим на финансиране, нормативна база, пазарна система и т.н.) в съответствие със социалната им генетика.

Природа на системоформиращите функции на жизнената дейност

Икономическите дейности са ядро на процеса на очовечаването на природата и създаването на физическия капитал на обществото. С тях се свързва определящо функционирането на икономическата сфера, чийто продукт е преди всичко веществен (създаване на веществените форми на

основи на живота". Варна: УИ ВСУ "Черноризец Храбър", 2003, с. 67-73, 84 - 85, 165 - 166; Филипов, Д. Теория на социалния живот. С.: УИ "Стопанство", 2006, с. 54 - 62, 395 - 417.

² Вж. Добриньков В., И. и А. И. Кравченко. Фундаментальная социология. Т. IV "Общество: статика и динамика". Москва: Инфра - М, 2004, с. 771- 773.

богатството) и основен персонаж - хомоикономикустът (икономическият човек). Фундаментална функция на тази сфера е тоталното икономизиране (господство на стойностните връзки) на изграждащите ги процеси и явления, проявяващо се в пазар, цена, ефективност, икономическо присвояване на богатата и т.н. (всичко се продава и купува). Понякога като комерсиален взрив на изтъквания от егоизъм персонаж се проявява *зверочовешкото поведение* на експлоататора на чужд труд, безскрупулният индивид, готов да прегази всичко заради собствения си интерес. Това е дехуманизираната страна на всеки демократичен процес.

В друг аспект икономически са дейностите, в които преобладават следните по-съществени особености на труда: извършват се на основата на връзката "човек – природа"; трудът се предметява; пряко се произвежда веществен продукт; преследва се комерсиална цел и т.н. В същото време класическият тип икономизиране в тях се съпътства и се влияе от наличието на социализиране и организиране.

Социалните дейности се характеризират с отношения по повод на очовечаване на социалната среда. Те са присъщи на сферата, в която се създават социалните форми на националното богатство, реализират се на основата на отношението "човек – човек", а социализирането е тяхна определяща фундаментална функция. В тези дейности доминира като правило некомерсиалната цел. Цялостното им проявление се подчинява на ценности като хуманизъм, милосърдие, справедливост, демокрация, солидарност, равенство, доверие и др. Това е сферата на социума, където се създава социалният капитал, а персонаж на този процес е хомосоциалистът. Пазарът е непълен, комерсиализацията се отклонява от своята веществена класическа реалност и придобива социално превърната самостоятелна същност в контекста на определена ценност, институционализирана в повечето случаи в социална норма. Не ефективността, а социалната справедливост е демиург на социалното поведение (не всичко се продава и купува), не вещта, а социалното и духовното, човешкото е мерило за социеталност. Стойностните отношения остават само родствен същностен фактор на тази сфера (икономическа социативност). Те са изместени от социалните отношения, от художественотворческите аспекти на жизненото битие. Създаването на ред е функция на въздействащата организационна социативност, т.е. организирането е придружаващ фактор. Доминират елементи на човечност, господства *богочовекът*.

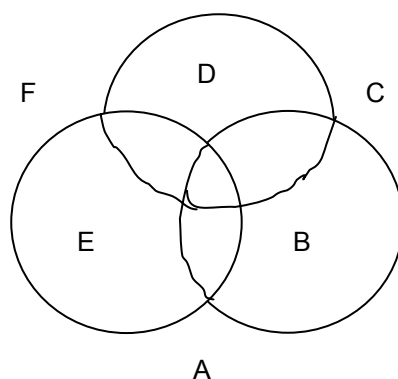
Дейностите по *организиране на координация (управленската база на обществото)* се характеризират с отношения по повод подреждане на елементите на икономиката, социалната сфера и природата в съотношения, които правят трите системи едновременно съвместими и ефективно изпълняващи своите целеви функции. Главното в тези дейности са институционалните нормативни въздействия: законодателство, организации за управление и регулиране, разработени и внедрени стратегии и политики за

развитието на съвкупните дейности и техните елементи и др. Такава управленска надстроечна система на обществото се възпроизвежда в познати ни от икономическата и социалната сфера форми, но вече превърнати в средство за създаване на социален ред, в т.ч. и чрез доминиране на символни отношения, въплътено в такива системи като политически пазар, колективен избор, администриране и др. (при доминиращо правило, че не всичко се продава и купува). Създава се нова разновидност на глобален капитал – организационният. Доминират институциите като държава, политическа партия (израз на интереси), парламент, президентство, армия (безопасност), полиция (ред) и др. Борбата за власт се узаконява и провежда с демократични способности. Персонажи са държавата и гражданското общество, съчетани в хомосоциоикономикуса. Основната връзка е “човек – общество”, а организирането (подреждането) е определяща фундаментална функция. Икономизирането и социализирането са реални социативи, без които е невъзможно вземането на каквото и да е управленско решение.

Освен тези глобални сфери и експлицитни (социативни) отношения съществуват и *междусферни образувания* (схема 1)

Схема 1

Сфери на жизнената дейност

Конюнкцията между социалното и икономическото се въплътява в *общата социоикономика* (социално-икономическа система) – ABDEA. За нея е определяща социализация на човека и създаване от него на личност, т.е. генериране на човешки капитал. В този процес социалното и икономическото имат равнопоставено положение. Нарастването на уменията, знанията и компетенциите е исторически закон на всяка обществена система. Те са ферментът, чрез който трудът създава своите продукти по мярка и мащаб на наличните потребности.

В общата социоикономика доминира неразривната пряка връзка между социалното и икономическото и тяхното взаимно трансформиране в нови

форми. От една страна, икономическото е ресурс за създаване на социалните сили на обществото чрез развитие на образователни, културни, научни, религиозни и други дейности, а от друга, прилагането на тези сили чрез човешкия капитал (чийто носител е работната сила) е стимулатор на създаването на икономическия продукт. Това е вечен кръговрат на двете неделими и взаимно определящи се (кохерентни) страни на жизнените дейности. Ето защо въпросът за сравнителната значимост между икономическото и социалното се задава понякога некоректно. Той е напълно резонен единствено при ниска степен на зрялост на обществото. Когато то влезе в продуктивна кондиция (хармония между социално и икономическо, гарантираща необходимия стопански ръст), двете му страни са еднакво важни. В този смисъл идеята за икономика на знанието има "прочит" само като икономика, основана на знанието (знанието като всеобщ ресурс), т.е. фокусиране върху класическо решение, което някои специалисти прекалено много надценяват. Става въпрос, *първо*, за икономическо развитие, "обгрижвано" от адекватно на неговите потребности знание (нещо, което е азбука на икономическото развитие и досега); *второ*, за изпреварващо пред потребностите знание, което ще осигури стратегическо предимство (действията да са не просто преправяне на миналото, а преди всичко търсене на брод към бъдещето), но може да девалвира бързо, предвид интензивната социодинамика. В този процес липсата на сериозни теоретични изследвания предполага използването на чужди, които ще се *приспособяват*, тъй като не отговарят на генната зрялост на стопанското развитие. Това показва важността на създаването и прилагането на фундаменталните знания в общественния организъм.

Продължим ли по-нататък, неминуемо опираме до обстоятелството, че икономика на знанието означава априори пълно задоволяване на потребностите на науката с необходимия ѝ ресурс. Така ли е у нас и не са ли образованието, здравеопазването и науката зад борда на сериозното внимание на управляващата надстройка и номинално "уважени" единствено само в условия на нейното политическо търсене при предстоящия колективен избор? Властта предпочита антинаучността, защото това е част от веригата за налагане и защита на собствения ѝ интерес. И ако бягството на държавата ни от социоекономиката е реалност, тогава що за нравствена икономика осигуряваме в бъдеще? Защо фокусът на вниманието е друг? В този смисъл Б. Малицки³ справедливо отбелязва пагубността на процеса на нарастване на властта на елита в Украйна, провеждане на политика в интерес на богатите и използването ѝ за собствено облагодетелстване. Продукт на съвкупната жизнена дейност при тази политика е социалната деформация на нравствено-естетическите и мирогледни ценности. Сривът на доверие в

³ Малицкии Б. А. Теория и практика неолиберализм в украинских условиях. - Наука и народознание, 2007, N 3.

държавата и властта означава слаба държава и социално неефективен пазар (без значение дали класически, или политически).

Конюнкцията между координиращата (управляващата надстройка) система и икономиката (BCDEB) формира управленския механизъм на последната, между координиращата система и социалната сфера – аналогичният механизъм за социалната сфера (BDFEB).

По този начин се формират сегменти между социалната, икономическата и координиращата сфера: а) общо организиране към двете сфери - BDFEB (управление на социалната сфера); BCDEB (управление на икономическата сфера), и общо управление на социалната и икономическата сфера - EBCDFE; б) диференцирано организиране към двете сфери - EDB (смесено управление); BCD (управление на икономиката с приоритет, *първо*, на пазар, ефективност и цени и, *второ*, отложимост на потребление на благото, съперничество, изключване от потребление); DEF (управление на социалните дейности с приоритети, *първо*, хуманност, солидарност, съпричастност, бюджетна издръжка и, *второ*, неотложимост, несъперничество, некомерсиализъм, неизключване).

Конюнкцията между трите системи DEB е инкубаторът на *енергетичните сили (ядро) на жизнената дейност*, изграден от *наука* (творчество, креативност) и произтичащите от нейното прилагане *техника, технология и предприемаческа организация*. Този сегмент е *социалният фермент* на ефективността на жизнените дейности. Практиката показва, че колкото той е по-добре развит в дадена страна, толкова тя е по-напред в своето икономическо и социално развитие от другите държави. Навремето акад. Евгени Матеев нарече този сегмент специфична ноосфера, в която се формира *потенциалът на ускорения стопански подем*.

Останалите сегменти от социалната, икономическата и организационната конюнкция FEABCDF имат следното функционално метаназначение: FED – администриране на дейностите в социалната система; DBC – бизнес-администриране на дейностите в икономическата система; EBA – оперативна социоекономика (социално-икономическа конюнктивна система). Кръгът се затваря - публичната администрация генерира социализиране на икономическия продукт при задоволяване на *асоциативни (достойни потребности)*,⁴ намиращи своето проявление в социалния капитал и социоекономиката.

⁴ През 1989 г. е създадена Международна интердисциплинарна организация-Society for the Advancement of Socio-Economics (SASE), в която членуват 50 страни. Издава се списание "Социо-икономически преглед". Към Университета в Хамбург функционира Институт по социоекономика, който е поделение на факултета по икономика. В него се анализират и преподават знания на пресечната точка между икономика, политика и философия. През 90-те години на миналия век в Сорбоната се открива Лаборатория по социална икономика, за да се задоволи възникналото през последните 20-30 години любопитство около неизбежната връзка и допълване между държава и нестопански сектор. В социоекономиката се изследват едновременно социалните въздействия върху икономиката и обратно - икономическите въздействия върху социалната сфера.

Така се създават социалните предпоставки за ускорен икономически растеж, намиращи най-пряко изражение в човешкия капитал и неговото производително прилагане (съвместните ефекти от въздействието на социалните и икономическите фактори върху индивидите и общностите), а бизнес-администрацията организира създаването на веществените форми на националното богатство.

Сегментът FEAF се изгражда от дейностите по социално осигуряване, социално подпомагане, издръжка на безработицата, подпомагане жизнената дейност на маргиналните групи от обществото (издръжка на заведения за принудителен престой, на социални домове и т.н.) и др.; сегментът EBA – от социокултурния комплекс: образование, култура, здравеопазване, физическа култура, социален туризъм и др.; BACB – от икономическите отрасли: промишленост, селско стопанство, транспорт, горско стопанство и др.; FDCF – от макроуправленската дейност в обществото: парламент, президентство, правителство, гражданско общество, институциите за поддържане на социалната и икономическата форма на обществото и др.

Очевидно е, че жизнената дейност в обществото се осъществява на основа на три *придружаващи системопроформиращите функции системи*: социална социативност (непременно присъствие на социалния фактор и негова рефлексия във всяка дейност), икономическа социативност (присъствие и рефлексия на икономическия фактор) и организационна социативност (безусловно наличие на подреденост в съответните дейности). В този смисъл формулата за рационалния и преследващ своите цели индивид е възможна само в контекста на общото целеполагане на жизнените дейности - веднъж като *социализиране, икономизиране и организиране*, и втори път като *тематична социативност*. Триадата “институционалност – социалност – пълна пазарност (икономика)” е с размити граници. Институционалността прониква в другите два елемента, като в същото време държи сметка за развитостта на икономиката и на социалните отношения. Социалността “брани” духовните ценности на цивилизацията от пагубен комерсиализъм и “задава ограничения” в жизнената дейност, пълната пазарност разменя продуктите на труда (класически труд, а не определящо творчески) по икономически ефективни цени, като в същото време разменя своя продукт за придобиване на извъникономически фактори за растежа си. В тази триада трябва да се осъществява необходимият синхрон с оглед нормалното функциониране на жизнените дейности.

Формулата на жизнената дейност, представена в най-опростена форма, е следната: човек задоволява своите потребности чрез очовечаване на природата и социалната среда и превръща получените от това резултати в блага за своето съществуване. В този смисъл той е част от природата и в процеса на нейното очовечаване реализира биологическия си инстинкт за съществуване. В същото време природата, като ражда живота, вкл. и човека, му създава и необходимите условия за неговото съществуване, в т.ч. и

социално общуване. В това органично единство човек е мултиперсонална космическа клетка, обществото е междинна система, а космосът, вкл. и природата са метасистема.

И природата, и човекът влагат “разум” в своята дейност. Последният (разумът) получава чрез природата идентификация като природна целесъобразност, а чрез човека (обществото) - като социална целесъобразност. Социалната целесъобразност намира проявление и в първичното социализирането на природата и създаването на нейни деривати - дълготрайни и краткотрайни активи, способностите на човека като социализирана личност и др. С това се поставя основата на жизнената дейност. Мотор на този процес е начинът на функционирането на посочените природни субстрати.

Механизъм на системоформиращите функции

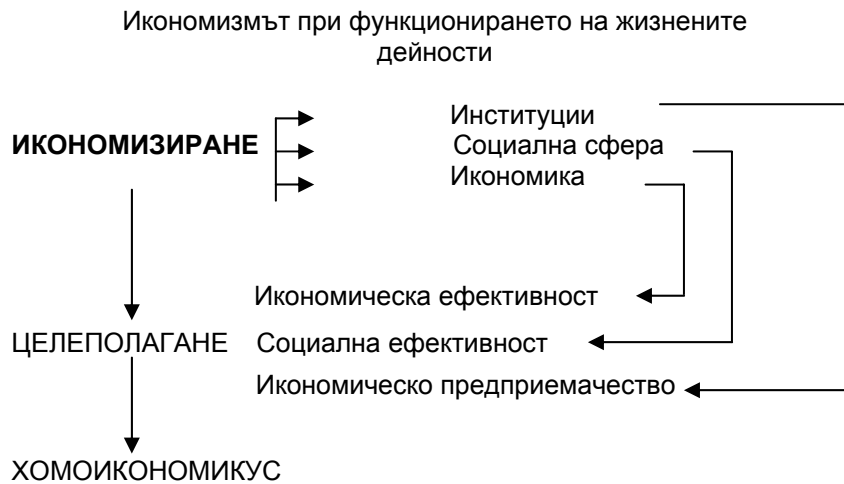
Протичането на жизнените дейности е свързано неизбежно с три фундаментални функции: икономизиране, социализиране и организиране. Първите две характеризират същностното в начина на функционирането им, а третата – механизмът на тяхното организиране в съответствие с генетичната им същност. Бидейки функционална форма на ресурсите (икономически, социални и организационни), те са в същото време символна форма на: а) тип определящи връзки в тримерното пространство “човек – природа – общество”; б) видово разнообразие на създавания продукт; в) тип управление (икономическо, социално и политическо); г) специфичен персонаж и др.

Икономизирането е технология за организация на процесите на жизнената дейност. То е с пряко въздействие при задоволяване на материалните потребности (първичен процес и пълна икономизация), а с непряко – и на социалните (вторичен процес и непълна икономизация). В този смисъл (вж. схема 2) то поражда определящо целеполагане на: а) политиката на обществото за постигане на стопански растеж чрез предприемаческо управление (създаване на икономически ред във всички жизнени дейности); б) функционирането на публичнообразователния обществото процес - за създаване, утвърждаване и поддържане на социалните ценности на цивилизацията чрез ръст на социалната ефективност; в) икономическата сфера - за създаване и нарастване на стойността и икономическото богатство чрез ръста на икономическата ефективност. Следователно икономизирането продуцира трите вида ефективност - икономическа, социална и организационна. Формира се специфичен персонаж – хомоикономикус,⁵ чиито поведенчески нагласи в крайна сметка се фокусират най-общо до две функционални състояния: *първото* - да купува евтино и да продава скъпо, и *второто* - да бъде предприемач в своите действия. Той е главно действащо

⁵ Вж. по пространствени решения за социалните персонажи във *Вазе, П. Homo economicus и homosociologicus: монстри социальных наук. - Thecis, 1993, N 3, с. 115-130.*

лице на свободния пазар, преследва егоистични потребности (всеки за себе си), макар че, работейки по такъв начин (Ж. Бастия), работи в полза и на всички останали. Последното е защитено изключително пространствено от А. Смит като алтруистични следствия от икономическия индивидуализъм - този егоизъм се обединява и синхронизира с обществения интерес.⁶

Схема 2

Начинът на стопанисване, основан на икономизма се определя (Д. Филипов) като икономическа цивилизация.⁷ За нея са валидни няколко признака:

Първо, тя е техногенна и се опира на технологията като предметно знание (сегмент DEB). Това доказва твърдението, че всяка фундаментална промяна в икономиката е преди всичко обусловена от развитието на науката и техническия прогрес.

Второ, икономическите действия трансформират природата в пряк полезен и непряк остатъчен (индуциран) ефект. Налице е важно противоречие. Никой здравомислещ не отрича необходимостта от екологична природна среда. И от самонарастването на стойността в икономиката. Те трудно се съвместяват, тъй като, от една страна, са подвластни на природни и обществени закони, а от друга, самоцелното капиталово производство

⁶ Вж. по-подробно *Стоянов, В.* Свободната пазарна икономика. Мит и реалност. С.: Галик, 2000, с. 68-69.

⁷ Вж. още решения в *Осипов, Ю. М.* Економическа цивилизация и научна економия. - В: Економическа теория на дороге XXI века. Т. 3 "Економическа цивилизация и научна економия". Под ред. Ю.С. Осипова и Е. С. Заговой. Москва: "Юрист", 2000. Схващанията на Осипов са представени накратко в критичен план от К. Миркович в: *Миркович, К.* Полезност и стойност. С.: Тракия -М, 2005, с. 473 – 497; *Николов, Ив.* Икономично поведение и икономически отношения. - Икономическа мисъл, 2008, N 1.

генерира остатъчен ефект, който понякога има и характер на антиприрода (негативен ефект). Колкото този резултат съществува в по-малки мащаби, толкова цивилизацията е с по-висока степен на зрялост. Чувствителността на обществото към подобни въпроси (нека припомним предупреждението на членовете на Римския клуб от 60-те години на миналия век и сегашната екологична ситуация на планетата) обикновено закъснява и то заплаща висока цена за това.

Трето, икономическата цивилизация е баланс между природни и социални сили, от чието качество се определя благоденствието на обществото и неговите членове. В създаването на този баланс от важно значение е организационният фактор, извършването на надеждна институционална и социална промяна, които невинаги (за съжаление) са компас на стопанското развитие

Четвърто, триумф на тази цивилизация е нейното властване върху идеологията, срастването ѝ с политиката, пълното комерсиализиране на всички дейности.

Икономизирането е специфичен начин за организиране на процеса на отчитане, анализиране, оценяване и решаване на определени проблеми и за реализиране на възможности, като се съблюдават изискванията за икономичност в контекста на определящото задоволяване на веществени и/или невеществени потребности, организирани като индивидуално или колективно потребление и извършвани на основата на индивидуален и/или колективно-обществен избор.

Това действие се характеризира с редица съществени черти:

1. То е всеобща форма на съществуването на процесите и явленията, техен неизбежен икономически съпровод. Това се доказва с формите на неговото проявление, които са ежедневие: икономично използване на ресурсите; пределно използване на възможностите; намаляване на остатъчния вреден за обществото ефект при производството на определен продукт; потребностна обусловеност на всяко производство; предлагане на продукти за размяна и потребление само с обществено необходимото качество; постигане на целите на произвеждащата система и т.н.

2. Икономизирането съществува в различни разновидности. Според вида на създавания продукт и начина на неговото потребление то е пряко и пълно стойностно (за класическото производство) или косвено и непълно стойностно (за публично-образователния процес). Икономизирането чрез институционални механизми подпомага преди всичко икономичното възпроизводство и пределното използване на потенциалите на социалната сфера.

3. Обхватът и видът на икономизирането зависят от степента на стопанско развитие, наложените традиции, вида задоволявани потребности, дефинираните стопански приоритети и др. То се подпомага от създаването на ред и икономичност чрез действащата нормативна система.

4. В икономизирането са налице две маргинални страни: а) икономизиране по пазарна стойност (разходи по възпроизводството) и по непазарна стойност (социална комерсиализация) - разходите се покриват от бюджетна издръжка и такси на потребителите; б) икономизиране във все още съществуващото архаично натурално индивидуално стопанство.

5. Цел на икономизирането по пазарна стойност (тотално господство на стоково-паричния механизъм) е постигането на текуща икономическа ефективност, при непазарната – на дълготрайна социална ефективност, намираща проявление в продължителността на живота, жизнения стандарт, духовността, социализирането на индивида и т.н., а при натуралното стопанство – текущо поддържане на жизнения стандарт на индивида.

6. Външна проява на икономизирането като специфично целеполагане за класическото производство е прирастът в стойността (брутния вътрешен продукт), за социокултурната сфера - прираст в социалните ценности, осъществен чрез използване на способностите на индивидите, и за обществото като цяло - прираст в икономическия растеж.

7. Социален персонаж на икономизирането е рационалният икономически субект – хомоикономикусът, който максимизира своята полезност.

От тези моменти произтичат следните следствия като икономическа онтология:⁸

- ефективно използване на оскъдните средства за постигане на обществено приемлива цел в контекста на индивидуалната координация чрез пазарната (т.е. свободното действие на цената) и социалната норма;

- разпределение на ресурси за създаване и ефективно функциониране на социални ценности предимно чрез организация на публично-образователен процес;

- доминиране на икономическата (стойностна) рационалност, постижима в пълнота само на равнище индивид върху основата на правата на собственост и в повечето случаи без оглед на социалните последствия;

- акцент върху частната собственост и интерес, с което се: а) замъглява прозрачността на съвкупните обществени отношения; б) нанасят “вреди” на другия (приоритет на собствената функция за полезност); в) реализира неприемлива и необоснована с нищо власт (присъствие на собствени вътрешни норми, засягащи негативно интересите на обществото), което налага неизбежно дозирана държавна намеса в пазарното регулиране (законодателство, режим на лицензиране и др.);

- извършвана саморегулация на класическото производство (това, което е полезно за пазара, е полезно за индивида), свързана с гъвкавост на търсене, предлагане, цени, работна заплата, фискални и монетарни политики, строги международни регулатори и т.н.;

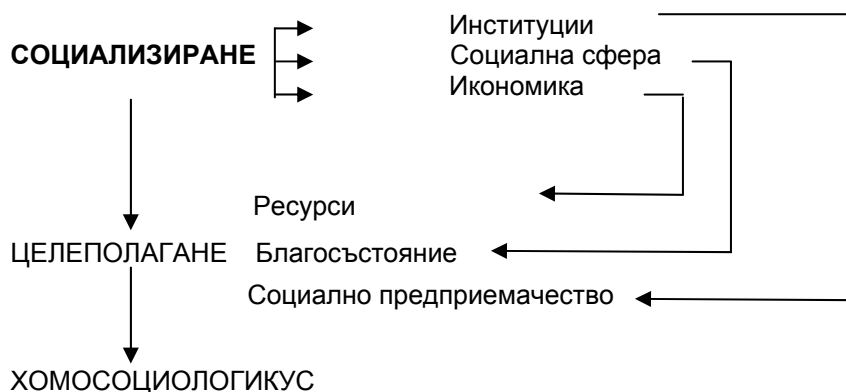
⁸ Вж. още *Проданов, В.* Основни философии на икономикса и базисни парадигми на икономическото мислене. - В: Философско-исторически проблеми на практиката. С.: УИ "Стопанство", 1996, с. 17-24.

• постигане на икономическа самодостатъчност и саморегулиране на публично-преобразователния процес при органическото му взаимодействие с останалите две сфери.

Социализирането е друг начин на функциониране на механизма за задоволяване на съвкупните потребности, основан на отчитане на социалните отношения и закономерности (схема 3).

Схема 3

Социализирането при функционирането на обществената система

В случая социализирането в икономиката предопределя създаването на ефективни ресурси (социализиране на природата, социализиране на индивида и създаване в него на обществено необходими качества, постигане на ефективно обществено възпроизводство на основата на социалните фактори и др.), в социалната сфера – осигуряване на благоденствие на основа на социални ценности (съпричастие, солидарност, законност и др.), а в институциите – осъществяване на социално предприемачество чрез стратегията и политиката на държавата, респ. управляващото мнозинство.

Тези моменти са реалност благодарение на социализацията, разгледана веднъж като *очовечена природа*, превърната (продуцирана) в производителна сила на факторите на производството, втори път като процес на персонализиране и поддържане на *социокултурни стандарти* за поведението на личността с оглед на нейното включване в обществените отношения, трети път като създаване на продукти, които най-пълно *съответстват* като количество и качество на емкостта на пазара, четвърти път като разработване и осъществяване на *стратегически направления* за развитие на обществения организъм в национален и глобален план. Всичко това означава най-малко три неща:

1. Създаване и потребление на публични блага и ефективно прилагане на индуцираните от това подобрения в личността в нейния трудов живот.

Това е пряко “зачитане” от икономическата сфера на необходимостта от социално въздействие (коректив) на жизнените дейности.

2. Перманентно осъществяване на две релации: “общество – личност” (определяване на способности) и “личност – общество” (разпределяване на способности). Няма съмнение, че става въпрос за създаване и използване на човешки капитал.

3. Постигане на хармония между общество и природа, намираща израз в симетрията на историческите към природните закони, между общество и индивид, изградена на основата на баланса между социална справедливост и икономическа ефективност.

Формира се специфичен персонаж – хомосоциалис, чието поведение е свързано с обгрижване на членовете на обществото относно задоволяване на определено равнище на потребностите, които са неизбежни (спасяване на човешки живот), целесъобразни (организация на дейности, чието колективно потребление и финансиране е по-целесъобразно от покупката им като услуги чрез пазарни цени), хуманни и солидарни (обгрижване чрез публичните организации на маргиналните слоеве на всяко общество) и престижни (публично финансиране на дейности с голяма значение за имиджа на страната). Формата на организация и достатъчността в потреблението е въпрос, който се решава в зависимост от степента на стопанско развитие и конкретните социални приоритети на държавата.

Хомосоциалис се характеризира с още няколко черти: а) създава социални норми (зададен параметър на задължително поведение), които са независими от пазара, за минимизиране на разликата между длъжно и съществуващо, като по такъв начин се стандартизират обществените отношения; б) тези норми продуцират задоволяване чрез публичноорганизирания процес на неизбежни или социално значими потребности на индивидите или социалните групи, както и спазване на определени изисквания в поведението на индивидите (плащане на данъци, придобиване на минимално по конституцията задължително образование, зачитане на изискванията на формалните институции и т.н.); в) по този начин нормите изглеждат като социализирани природни закони за поведението на всеки индивид (морална притча) в името на координацията на всички процеси в обществения организъм – това, което е полезно за обществото, е полезно и за индивида; г) възприетите социални норми за поведение (индивидуалните действия) са основа за възпроизводство на определени желани последици (социални въздействия), с което се коригират негативите на действащия пазарен механизъм.

Двата механизма действат паралелно, те са две страни на единния процес на конституиране и регулиране на жизнената дейност и постигане на подреденост в процесите. Така нещата опират до *институционалната сфера*, където в политиката този процес се проявява в стремежа към едновременното постигане на икономически и социален растеж, в социалната сфера намира израз в благоденствие, осъществявано и проявено като социални ценности, а в

икономиката - в нарастване на стойността и ефективността, респ. конкурентоспособността на продуктите на жизнената дейност.

Осъществява се механизмът на “правене”, как да се вършат нещата. В неговата анатомия и физиология присъстват *целелогагане* (което има за своя изходна база задоволяване на разностранните потребности на личността, колектива и обществото), *структуриране* (свързано с процесите на разделение на труда, изграждането на организационни структури – елементи и формализирани технологии за координация), *адаптиране*, *контрол* върху функционирането и неговата ефективност и др. Задвижва се механизмът на връзката “потребности – стратегия (мисия, цели и задачи) - организиране”. В системата на жизнените дейности се вписва *организирането като координиращ механизъм* веднъж на затворените в генетичните си сфери процеси на икономизиране и социализиране, и втори път - на тяхното съвместно функциониране като *специфични социативи*. Организирането не е произволен процес. Жизнените дейности са сложен организъм, функциониращ на основата на нормативни отношения. От степента на познаване на последните зависи и доколко координиращите въздействия (познаване на потребностите, избор на координиращи системи и тяхното целелогагане, постигане на необходимия социален континуитет между елементите, отчитане на бъдещите последствия и др.) се основават на собствените си закони на функциониране.

Посоченото поражда смесен персонаж – *хомосоциоикономикус*, в който се съчетава едновременно идеята за единство между пазар и държава, справедливост и ефективност, икономически и социални ценности, социален и икономически растеж, природа и общество, сътрудничество и конкуренция и др.

Въпросът за хомосоциоикономикусът има за своя философия Парето-подобрието - да се увеличи ефектът за едни, без да се намалява благоденствието на останалите, сравнявано в темпорален план. Това намира израз (теорема на Р. Липси и К. Ланкастер) в едновременното оптимално и справедливо (при точно определени и обществено възприети нравствени норми за солидарност) разпределение на ресурсите и изгодата, в т. ч. и като се отчитат социално-алтруистични и хуманитарни условия - хората удовлетворяват своите потребности чрез съглашения, спонсорство, милосърдие, законодателно регулиране и т.н. И все пак този персонаж е раздвоен между ефективност и справедливост (К. Ароу справедливо поставя въпроса дали общественият избор ще отрази пълно индивидуалните предпочитания). Първата страна го “тласка” към реализация на собствения егоинтерес, а втората – на обществения алтруинтерес. Егоизмът влиза в противоречие със социалната колективна воля. Освен загуба на репутация възникват и корупционни схеми. Раздвоението в поведението е явно, поради което се напуска състоянието на равновесие, породено от социалната норма, която вече е нарушена.

Единството в живота е продукт на *привличане*, *адаптация* и *съвместяване на противоположности*. Икономизирането и социализирането са такъв тип феномен. Процесът е двустранен - как да се съвмести социалната природа на

жизнената дейност с необходимостта от нейното икономическо регулиране или икономическата природа с нейната социална ориентираност. Този момент е особено важен за публичнопреобразователния процес, който по всеобщо признание е част от механизма на съвременния прогрес. Даже само възприемането на знанието, труда (способностите) и съзнанието (ценностите) като енергийни сили доказва огромната роля и отговорност на науката, образованието и културата за прогреса и благоденствието на човечеството.⁹

Икономизирането се отличава с редица особености, които формират частната теория на този процес. Във връзка с това интерес представлява стойностното икономизиране на публичните дейности, където се въздейства върху социалната сфера.

Особености на икономизирането в публично-преобразователния процес

Този процес е сектор от стопанската сфера, в който се създават социалните форми на националното богатство.

Причиняване на стоково-парични отношения

Генетиката на публичнопреобразователния процес (разположен в пространството ABDFA) е определящо социална, което прави неприложима в него тоталната икономическа интервенция.¹⁰ Това се обяснява с механизма на причиняването на стоково-паричните отношения, което е особено показателно за социалните и културните дейности. Доказателствата в тази насока са няколко:

Всеобщата страна на причиняването на стоково-парични отношения се отнася до общите моменти за тяхното съществуване - общественото разделение на труда, обособяването на тази основа на отделни стокопроизводители и необходимостта връзката между разделения труд (респ. неговите резултати като излишъци) да се реализира чрез размяната на основата на съществуващ пазар или чрез административно разпределение. Ако трудът в публичния сектор е *непосредствено частен* и с него се създават продукти, водещи до нормално възпроизводство на социокултурните подобрения в личността и социокултурна модернизация на обществото, то *неизбежността от социокултурен пазар* е ясна и недвусмислена. Като правило се формира класически тип цена и размяната се осъществява на еквивалентна основа, т.е връзките са непосредствено пазарни. Ако трудът е *непосредствено обществен* по причини, произтичащи от скритата природа на публичния сектор, т.е. налице е в определена степен обобществяване на производството, тогава пазарът като форма на размяната има второстепенно място, а общественият принципал (обикновено държавата) организира възпроизводството на публичното благо на полупазарна основа (непълн пазар), опосредствана от комплекс организационни връзки.

⁹ Филипов, Д. Натурикономика. Варна: УИ на ВСУ "Ч. Храбър", 2007, с. 20.

¹⁰ Вж. Лулански, П. Стоково-парични аспекти на социално-културния процес. – В: Научни трудове на УНСС, 1999, N 2, с. 153 - 176.

Следователно в публичния сектор се поражда *пълни пазарни и ограничено пазарни отношения*, които са израз на социалната му генетика, на човешкия промисъл за необходимостта от диференциран подход към организацията на социалната дейност. Несъобразяването на икономизирането на отделните дейности с тяхната природа поражда социални рецидиви (десакрализация) като бездуховност, дехуманизация, десоциализация, неефективност, корупция и др. Всичко това налага многообразие във формите на размяната на създаваните в публичния сектор продукти. Така се формира *границата на достатъчността на стоково-паричното присъствие* в публичния сектор.

Тя може да се обособи условно в няколко направления.

Първо, аксиоматично положение е, че всеки продукт е пряко полезен не за своя производител, а за своя потребител. Ако тази полезност е обществено ориентирана (асоциативна), тогава държавното организиране на нейното създаване и потребление е определящо и се формира непълният пазар, а създателят на съответния продукт си възвръща изразходваните средства предимно чрез данъчна цена. Този механизъм цели да се предостави на потребителя продукт с максимално най-голям обем и най-висока полезност в контекста на възможностите на обществото, а на неговия създател - приходи, отговарящи на извършените от него разходи по възпроизводство на съответното благо. Позитивите и негативите от организацията на подобен механизъм на възпроизводство на продуктите на труда се споделят солидарно между институцията (държава), оператор (оказващ услугата или произвеждащ веществен продукт със социално предназначение) и потребител на публичното благо. Доминиращо в случая е балансирането между неизбежността от задоволяване на определени потребности (достатъчност на институционализирано неизбежно потребление на социални и културни блага – образователни, здравни и др.) и възможностите на обществото да осигури финансово и организационно този процес. Очевидно е, че в дълбоката си част нещата опират до развитието на класическото производство, а в по-широк смисъл – до създаване и заделяне на негови ресурси за организиране на публично-образователни дейности.

Второ, редица съвременни императиви на жизнената дейност пораждаат неизбежни следствия:

- Екзосоматичната релюция налага едновременното съобразяване с три измерения на жизнената дейност: земни, човешки и космически. Свързващото звено между тях и прогреса е *развитието на познанието*. Ако последното не може да се възпроизвежда върху частния труд, то държавата неизбежно трябва да поеме необходимите разходи, за да бъде националният интелектуален потенциал в съответствие с изискванията на времето. Оттук логично произтича въпросът за обема на необходимите финансови ресурси за развитието на науката. Излишно е да се доказва, че в нашата страна те са толкова недостатъчни, че провежданата политика може да се квалифицира меко като *нехайство* пред бъдещите предизвикателства на икономиката на знанието.

●Отвореността на жизнената дейност в дадена страна към света провокира конкурентоспособност на човешкия капитал и създаването чрез него продукти. Може ли България да се нарежда далеч от първите места в света по тези реквизити и да бъдем доволни и безучастни? Частният интерес е ориентиран към продукта на неговата глобална размяна, но не и към личностния фактор на създаването му. Очевидно човешките ресурси и тяхното възпроизводство трябва да бъдат дълготрайна политика на държавата и следователно квалификационният пазар да функционира като непълен.

●Догонващият характер на нашата стопанска система спрямо европейските изисквания налага фаворизирането на интензивните фактори, които са само форма на проявление на публичнопреобразователния процес. Това също изисква “пазарни” жертви”, т.е. бюджетно финансиране на активизирането на социалните фактори на растежа.

●Тезата за пренесените от класическото производство в публичния сектор стоково-пазарни отношения е *неприемлива*, защото в този сектор съществува икономически оборот - материално-техническо осигуряване, извършване на разходи по възпроизводството на съответния публичен продукт, осъществяване в стойностна форма на неговото разпределение, наличие на стойностна страна на породения ефект и т.н., с което нараства настоящото и бъдещото богатство на нацията. В друг аспект посоченото може да се детайлизира така: стокова природа на използваните в публичния сектор ресурси; пазарна връзка между производство и потребление (независимо от опосредстването в повечето случаи от държавата или нейни институции); пазарни методи на съединяване на работната сила в публичния сектор с факторите на производството; определяне и използване на стойността като всеобща форма на икономически връзки; същността на всички процеси не е толкова изразходваната енергия, а обемът и качеството на създадената полезност под формата на социокултурно или друго подобрение и др.

Трето, това присъствие има и превърнати форми. *Първата* е свързана с икономическия ефект от създаването на публичния продукт (текуща и последваща икономия) и постефекта от неговото използване – индуцираната изгода от производителното прилагане на акумулираното в потребителя подобрение. *Втората* – с разрешаването на противоречието между потребности и възможности за тяхното задоволяване в процеса на възприемане на определена пазарна стратегия от публичнопреобразователното звено: чрез ценова, на ресурсна, инвестиционната и др. *Третата* форма е свързана с разделянето на ефекта между създател, потребител и общество, имащ в основата си неизбежната стоково-парична връзка на настоящето с миналото и бъдещето. Създателят на ефекта получава от бюджета обема на извършените от него факторни плащания, личността – акумулираните в себе си подобрения, а обществото – нарасналата производителност от използването на по-качествени човешки ресурси.

Единичното в публичната пазарна система

Единичното в пазарната система на публично-преобразователния процес се отнася до *ограничената стоковост* на създавания там продукт. В случая става въпрос за общественения режим на финансиране и задоволяване на потребностите като основа на системоформиращите принципи на публичните блага - несъперничество и неизключване при създаване на комплекса от достойни блага. Все в същото направление - невъзможността някои потребности да се задоволят по друг начин (поддържане на уличната хигиена), неизбежността на някои услуги (бързата медицинска помощ), нецелесъобразността от индивидуално организиране на определени дейности (отбрана, охрана и др.). Тези моменти ограничават стоково-паричните отношения в социалния сектор.

Интересен елемент на единичното е начинът на финансиране на задоволяването на асоциативните социално-културни потребности - *данъчната цена*. С нея отново се деформира стоково-паричната форма - формират се специфични разчети; евентуалните икономии в сферата не приемат формата на печалба, а на положителен остатък; начинът на неговото движение се регламентира с редица документи и т.н. Връзките тук в някои случаи са нееквивалентни, те не се определят чрез търсенето и предлагането, а по административен начин. Независимо от стремежа това администриране да отговаря на реалните тенденции, върху него оказват влияние държавните провали.

Конкурентното начало присъства във функционирането на стоково-паричните отношения в специфични форми, някъде като монопол на държавата, другаде като олигопол, а в отделни, макар и редки, случаи като монополистична конкуренция. В същото време, ако потребителят разполага със съответните ресурси, той може да използва необходимия му социално-културен продукт чрез пряка покупка от пазара или чрез заплащане на такса. В случая е налице ценова дистрибуция. Ако продуктът е изцяло безплатен, се осъществява данъчна дистрибуция и косвено нееквивалентен обмен.

Изучаването на причиняването и особеностите във функционирането на стоково-паричните отношения в публичния сектор безусловно доказва, че *те са вътрешноприсъщи на протичащите в него процеси и в зависимост от редица социални индикации модифицират своето действие в публичните и частните звена на сектора*. В същото време те не са нито пренесени, нито натрапени, нито спомагателни, а обратното – свързани са генетично с протичащите в тази сфера процеси. В някои дейности се проявяват пълноценно (развлекателна индустрия, част от културните индустрии и др.), в други тяхното влияние е ограничено (здравеопазване, образование и др.), в трети са само средство за безпрепятствено функциониране на икономическия оборот на дейностите (медицинска профилактика, неотложна медицинска помощ и др.). Стоково-паричните отношения не са *епидемия* в публично-преобразователния процес, а обективна необходимост и надеждна реалност.

Пазарните дефекти в контекста на икономизирането

Очевидно е, че икономизирането на публичните дейности ще се различава съществено от този процес в класическото производство. Това най-ясно проличава от констатираните пазарни дефекти, които изразяват Парето-неефективни дейности.¹¹

1. Продуктите на публичния сектор не са с достатъчна заместимост, поради което не възниква хоризонтално конкурентно поведение на агентите. Например услугата на културата е незаместима напълно с тази на здравеопазването, услугата на социалния туризъм - с тази на образованието и т.н.

2. Отчитането на икономическите отношения в сферата налага внимателна преоценка на мрежата от публични организации. Въпросът е принципен и се отнася до оптимизиране на тази мрежа. Дали е необходима широко развита мрежа от дребни предприятия или малко на брой, но могъщи фирми за създаване на съответните услуги – това е въпросът. В първия случай се формира преразход за изпълнителите, но здравните, културните и други услуги се доставят по местоживееене, а във втория този преразход и повишени усилия са налице при потребителите, а производителите формират ефект от мащаба. Подобен избор се натъква и на обстоятелството за неизбежност на някои услуги, което прави решението на задачата много сложно. В този смисъл районирането на мрежата при многоцелева критериалност е своеобразен пазарен дефект на сектора. Примерите със закриване на училища и болници у нас са показателни за това.

3. Социалната генетика на сферата налага редица услуги със задължителен и неотложен характер да бъдат изключени от пълен пазарен оборот и конкурентните мотиви (тоталното деикономизиране) да намерят място само вътре в организацията, а не между самите тях по редица причини, най-често териториални и финансови.

4. Класическият пазар е резистентен към социалното, неговата сетивност е чувствителна единствено към ефективността, което означава, че той не може да бъде широко поле за провеждане на целенасочена социална политика за развитие на публичните дейности. Социокултурният пазар задоволява непременно потребностите по приоритет, а не по критериите за ефективност. Следователно, както неведнъж е доказвано, *моралът и пазарът са несъвместими*. Това прави необходимо държавата да организира създаването и потреблението на определящата част от публичните продукти, които са в интерес на обществото. Този патернализъм на държавните органи е допълнение към пазара, което понякога влиза в противоречие с предпочитанията на хората. Нещо повече, даже се налага принудително консумация на дадена услуга - посещение на училище, превантивни ваксинации и др.

¹¹ Вж. Пазарна трансформация на социално-културната сфера. С.: УИ "Стопанство", 2007.

5. Икономизирането в публичните дейности формира редица други прояви на пазарните дефекти: недостатъчни положителни ефекти за личността от консумацията на съответния продукт (болнични услуги, образование и др.); недостатъчна информация за очакваната полезност от консумираната услуга; слаби пазарни сигнали и формиране на свръхпотребление и свръхпроизводство; невъзможност създаваните продукти да се складират; неравномерното им териториално осигуряване; засилено административно регулиране; нарастване на административните разходи; увеличен риск при потреблението и др.

Икономизирането има и характер на *морален хазарт*. Ако здравното обслужване беше изцяло изградено на пазарни основи, то част от населението неизбежно се превръща в контингент, който по финансови причини няма да бъде пазарен здравен субект. Тогава? Същото се отнася и по отношение на образованието – надареното дете без средства за образование ще бъде белязано с доживотна социална слепота. Очевидно не толкова надарено, но на богати родители дете ще разполага с възможности за ограничена полезност (отрицателен вътрешен ефект). Направеният избор ще е оптимален от гледна точка на финансовите възможности, но несправедлив.

В друг аспект комерсиализацията на културата ще доведе до създаване на пошли художествени творби, породени определящо от финансовия натиск.

*

От представения анализ могат да се направят няколко извода.

Първо, две са дифузните полета на жизнената дейност - икономическо и социално, обградени с координиращи институции и дейности. Двата глобални механизма - на икономизиране и социализиране, се координират чрез институции в съответствие с природата на съответните процеси.

Второ, три са секторите на създаване на стойности и ценности: натурален (определящо непазарно производство – формален сектор); стойностен (пазарно производство); публичнообразователен процес (междинен между първите два сектора). Две са формите на проявление на продукта: материален (веществен) и социализиран (хуманен - личност, веществен - фактор на производството).

Трето, процесът на функциониране е органично съчетаване и координиране (организиране) между социализирането и икономизирането като две водещи страни на възпроизводството на живота и обществото.

Четвърто, система на жизнените дейности, която не осигурява креативност (образование, наука и предприемачество), в своето функциониране е обречена на провал. Средствата, които се заделят за наука в България, ни тласкат неизбежно към дъното на истинския застой.

Пето, икономическо образование, което не се развива по интервалните връзки (центрове за съвременна наука и практика) – бизнес-администрация,

публична администрация, предприемачество, креативни индустрии и социо-икономика, ще остане вечно догонващо - на него ще му липсва компасът на времето. Каквито и специалности да развива съвременното висше училище по икономика, те ще изразяват по-скоро безрезултатна достатъчност, тъй като ще елиминират от своята фундаменталната основа необходимостта.

Шесто, сложността на функционирането на стопанския организъм е в невъзможността за бързо постигане и перманентно поддържане на баланс в няколко направления:

- социализиране – икономизиране;
- икономическа и социална цена;
- централизирана и децентрализирана организация;
- научно и интуитивно управление;
- присвояване на блага и усвояване на знания;
- труд и творчество и др.

От този баланс зависи стопанския растеж - икономически и социален, ефективността, респ. и тъй желаната конкурентоспособност.

Седмо, на всеки етап от развитието на обществото посочените моменти приемат формата на цивилизационен признак. Така се формира отделно икономическа, социална и организационна цивилизация, между които възникват неизбежни връзки, съотношения и противоречия. Континуитетът между тях се изгражда на основата на последователните комплексни съотношения: потребности - възможности - политика - икономика; тактика - стратегия; наукоемкост на жизнената дейност - наука; частно - общо богатство - бедност и др. В тези връзки първите елементи трябва да са подчинени на вторите. Всяко друго решение е антицивилизационно.

Осмо, икономическата организация на публичнообразователните дейности е функция, първо, на институционализираната форма на присвояване в съответното предприятие и второ, на социалната генетика на задоволяването потребности. Така се формират различни типове стойност, които съответстват на баланса между обществени, индивидуални и частни интереси.

Анализираните страни на жизнените дейности изглеждат тривиални, те са изучавани от векове. Със сигурност търсенето на най-сполучливото решение ще продължи в контекста на намирането на еднозначно обществено познание за механизмите на тези дейности.

16.III.2008 г.